

A fekete és a fehér árnyalatain túl

Értékelés Ungváry Krisztián *Tettesek vagy áldozatok – Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből* című tanulmánykötetéről

Ungváry Krisztián válogatott tanulmánykötete olyan történettudományi szakmunka, mely kitekint a kortárs magyar történettudomány csak a beavatott, szakmabeli olvasóknak szóló diskurzusából, és a maga bárki számára érthető és követhető, mégis tárgyilagosan szakszerű nyelvezetével a XX. századi magyar történelem visszásságainak tükrében áttételesen arra is kitér, miért is tarthat ott Magyarország politikailag és morálisan a 2010-es évek közepén, ahol éppen tart.

A kötet tanulmányai alapvetően Ungváry Krisztián három fő kutatási területe köré csoportosulnak, ezek pedig a XX. századi szélsőjobboldali mozgalmak, a hadtörténet, valamint a kommunista pártállami berendezkedés visszásságai, és szerves egységet képezve vezetnek át minket a múltból a jelenbe – a kötet utolsó három írása ugyanis kendőzetlenül és meglehetősen keményen bírálja a jelenlegi kormányzat XX. századi történelemértelmezési kísérleteit.

A könyv nyitó tanulmánya, *A lovasrohamok alkonya* az első világháború egyik véres csatájának, a gorodoki ütközetnek alapos elemzését adja, mely után világossá vált az Osztrák-magyar Monarchia hadvezetése számára, hogy a lovasság tökéletesen elavult fegyverem.

A hadtörténeti tematikát folytatja a Szálasi Ferenc frontkatonai szolgálatának történetét rekonstruálni megkísérlő tanulmány, mely sajnos csak nagy vonalakban tud számot adni arról, a későbbi szélsőjobboldali diktátor mennyire aktívan és hősiezen szolgált vagy nem szolgált a fronton az első világháború során, hiszen szolgálatáról vajmi kevés kutatható dokumentum maradt fenn.

A harmadik tanulmány Szálasi Ferencné alapos, árnyalt portréját tárja az olvasó elé, és itt válik világossá, a XX. századi magyar történelem folyamán mennyire nem egyértelmű tettesek és áldozatok viszonya, hiszen a diktátor felesége bizonyíthatóan semmilyen aktív szerepet nem vállalt férje rövid életű, ám annál több életet követelő, elvakult és embertelen

politikai rendszerében, Magyarország szovjet megszállása után mégis egy évtizedet töltött börtönben.

Az antiszemitától a rabbifestőig című tanulmány egy ellentmondásos művészportrét foglal magában – Szennik György, a hosszú életű, csupán a kétezres évek elején elhunyt festőművész életpályáját rekonstruálja, aki fiatal korában megrögzött antiszemita volt, annyira, hogy a nyilas hatalomátvételtől is aktívan kivette a részét, a második világháború után azonban a szocialista rendszer hírszerzésének is dolgozott, mint Ausztriába telepített kém, élete vége felé pedig ironikus módon éppen rabbiportrékat kezdett festeni megrendelésre.

Az ötödik tanulmány Zákó András honvéd vezérőrnagy, a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége nevű emigráns magyar ellenálló szervezet és afféle kisebb volumenű „privát titkosszolgálat” vezetőjének magyarországi katonai pályáját, majd emigrációbeli vezető szerepét elemzi. A szöveg rávilágít arra a komikus ellentmondásra, a kommunista rendszer magyar állambiztonsága és a szovjet blokk országainak titkosszolgálatai mekkora jelentőséget tulajdonítottak a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének és Zákó Andrásnak, többek között még az 1956-os forradalom és szabadságharc kirobbanása mögött is e jórészt emigráns magyar katonatisztekkel szerveződött, különböző nyugati titkosszolgálatok felé időnként kisebb, jellemzően nem releváns megbízásokat teljesítő és információkat szolgáltató mozgalom szabotázsakcióját sejtették. A kommunista rendszer állambiztonsága ehhez az elképzeléséhez a végsőig ragaszkodott, egy alkalommal még Zákó András meggyilkolásának lehetősége is felmerült, míg igazság ellenben az, hogy az MHBK semmilyen jelentős befolyással nem bírt, nem bírhatott a szovjet blokk országainak eseményeire, és ezzel vezetői is tökéletesen tisztában voltak.

A kötet hatodik tanulmánya, az *Egy történész játszmái* című szöveg érdekes adalékokat közöl Sir Martin Gilbert, az immár idős, igencsak ismert és köztiszteletben álló brit történész életéről, nevezetesen azt, hogy Gilbert fiatal korában, az 1960-as években látszólag együttműködött a magyar hírszerzéssel, és mint feltörekvő és egyre ismertebbé brit tudós, akinek befolyásos kapcsolatai voltak a kormánynál is, nyitottnak bizonyult bizonyos információk magyar részre történő átadására és emberek beszerzésére. Ungváry Krisztián tanulmányában megjegyzi, hogy csak és kizárólag az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának adatanyagára tud hagyatkozni Martin Gilbert életének e pikáns fejezetének elemzésekor, ugyanis megpróbálta felvenni a brit történésszel a kapcsolatot, az azonban nem válaszolt a megkeresésre. A tanulmány így azzal a feltételezéssel, de mégiscsak logikus feltételezéssel zárul, hogy Sir Martin Gilbert valójában a brit kémelhárítás ügynöke lehetett,

aki megbízást kapott a magyar hírszerzéssel való kapcsolattartásra és a szovjet blokk különböző titkosszolgálatainak dezinformálására, hiszen minden bizonnyal nagyon hamar lelepleződött volna odahaza. Mindazonáltal a spekuláció csak spekuláció marad, hiszen a brit hírszerzés és kémelhárítás aktái még most, ötven év távlatában sem kutathatók.

A hetedik és nyolcadik tanulmány, az Erwin Rommelről szóló részletes pályakép és a *Hitler tábornokai* című, a második világháború német hadseregének, a Wehrmachtnek a vezetőségét nagy vonalakban bemutató tanulmányok ugyancsak azt a célt szolgálják, hogy bemutassák, tettesek és áldozatok viszonya a különböző gyászos, sok emberélet követelő történelmi események során mennyire nem egyértelmű. Hiszen Rommel tudott a Hitler elleni merényletről, sőt, minden bizonnyal támogatta is azt, ezért pedig az életével fizetett, a Wehrmacht hadvezetésének igen jelentős részét pedig elborzasztotta az a brutalitás, ahogyan a reguláris hadsereg, és főként a tőle független SS a megszállt országok hadszínterein a civil lakossággal bánt, a Holokauszt, mint szervezett, ördögi népirtás pedig legtöbbjük világképébe egyáltalán nem fért bele.

A kilencedik tanulmány a XX. századi hadtörténetről visszatér a Kádár-korszakhoz, és azt vizsgálja, (Nyugat-)Németország a hidegháború időszakában mennyi háborús jóvátételt fizetett a szovjet blokk államainak, főként Magyarországnak, és rávilágít arra az igencsak visszás tényre, hogyan erőszakolta meg a nagyobb kárpótlás reményében a magyar kommunista pártvezetés az antifasizmust, illetve hogyan nem riadt vissza még a történelem meghamisításának kísérletétől sem.

A könyv utolsó három szövege, melyek, bár történelmi távlatból, de alapvetően mégiscsak a mai magyar közállapotokra reflektálnak, nem nélkülözve az explicit kormánykritikát sem, külön említést érdemelnek. *A Terror háza, mint indoktrináló pártmúzeum* című tanulmány kendőzetlenül világít rá a sokat vitatott múzeum alapvető koncepcionális hibáira, végighaladva a kiállítás különböző stációin, megdöbbentő részletességgel szemléltetve, mennyire igyekszik a kiállítás elkenni példának okáért a magyarországi Holokausztban a magyar hátóságok által játszott szerepet, illetve mennyire leegyszerűsíti a történelmi tényeket. A kommunista diktatúra két szakaszára, a Rákosi- és a Kádár-korszak bemutatására ugyanez a jellemző, nevezetesen, hogy a kiállítás mennyi mindent elhallgat, illetve a tettesek és az áldozatok bonyolult relációját igyekszik minél kevésbé differenciáltan szemléltetni. Ungváry Krisztián megjegyzi, hogy már több sajtóközleményben oly módon mentegetőzött az intézmény vezetősége, hogy a kiállítás még mindig nem egészen kidolgozott, kész, a történelmi szakmai hibaként kezelhető leegyszerűsítéseket pedig mihamarabb orvosolni fogják, a múzeum tízéves működésének

története során azonban alig-alig történtek apróbb változtatások, így tehát kiolvasható belőle egy bizonyos szándék a magyar történelem eseményeinek leegyszerűsítésére, bizonyos szintben való feltüntetésére és a saját történeti múltunkkal való szembenézés elkerülésére.

A második kortárs történelemszemléleti tematikájú tanulmány a *Megjegyzések Magyarország alaptörvényéhez* címet viseli, és kendőzetlen kritikával illeti a regnáló kormány által igencsak ellentmondásos körülmények között hatályba léptetett és igen sokat kritizált hatályos magyar alkotmányt. Történeti megítélése szerint eleve az alkotmány preambulumban foglalt állítás, mely szerint hazánk 1945. március 19-én, a német megszállással elvesztette volna önrendelkezési jogát, és állami önrendelkezését csak 1990. május 2-ai hatállyal, a rendszerváltozás „hivatalos” dátumával kapta volna vissza. Ily módon elkerülhető lenne szinte minden felelősség, mely a magyar állam különböző szerveit terheli a magyarországi zsidóság deportálását és haláltáborokba küldését illetően. A valóság ezzel szemben az, hogy a magyar állam és kormányzat szuverenitása, bár korlátozott módon, de megmaradt, és még az itt állomásozó német katonai vezetést is meglepte, hogy a magyar állami szervek mennyire szervezeten és lelkesen szolgáltatták ki az ország zsidó lakosságának nagy részét a német hatóságoknak, tudván, hogy a deportált emberek többségének a sorsa biztos halál. Ungváry Krisztián tézise nem szubjektív politikai véleménynyilvánítás, hanem történettudományi eszközökkel bizonyítható tény, a történész pedig egészen odáig merészkedik, hogy Magyarország hatályos alaptörvénye sajnós szánt szándékkal akadályozza a történelem visszásságaival való tisztességes szembenézését, mert egyesek történelemszemléletébe a dolgok ilyen leegyszerűsítése jobban illeszkedik.

A kötet utolsó tanulmánya, a már címében is igen provokatív szöveg, *Az emlékmű és az emlékműmutyi* az ugyancsak sokat vitatott Szabadság téri német megszállási emlékművet és annak felállítási körülményeit vizsgálja, nem elsősorban (aktuál)politikai, sokkal inkább objektív történettudományi nézőpontból. Az hagyján, hogy a lényegében pályázat nélkül megrendelt és felállított emlékmű, mint műalkotás, jelentős művészettörténészek, pl. Marosi Ernő véleménye szerint is esztétikailag igen megkérdőjelezhető színvonalú, nagyobb baj azonban, hogy üzenete ismételten csak hamisításokat, leegyszerűsítéseket tartalmaz a történelemmel kapcsolatban. A Magyarországot megszálló szövetséges német hadsereg ugyanis továbbra sem maga idézett elő népirtást, hanem abban elsősorban a részben továbbra is szuverén magyar állam kormányzata és állami szervei működtek közre igen hatékonyan. Az emlékmű tehát a két előző tanulmányban már bemutatott módon egyszerűsíti le, ferdíti el a magyar és az európai történelem tudományos eszközökkel igazolható tényeit, s teszi ezt azért,

hogy saját történelmünk szégyenteljes fejezeteivel ne kelljen igencsak kényelmetlen módon szembenéznünk...

Ungváry Krisztián, főként a tizenkét tanulmányt tartalmazó könyv utolsó három írásában igencsak kockázatos játékot játszik, amikor történészként nem csupán a múlt eseményeivel, de velük összefüggésben a történelem jelenkori, aktuálpolitika által igencsak terhelt értelmezéseinek kérdésében foglal állást, meglehetősen határozottan. S bár nyilvánvalóan van politikai véleménye, amely nélkül az értelmiségi véleménynyilvánítás bármely vitás kérdésben talán nem is lehetséges, hangsúlyoznunk kell, hogy írásaiból mindig a szilárd, igazolható tények alapján állást foglaló történettudós, és szinte soha nem a szubjektív politikai véleményt nyilvánító értelmiség vagy a publicista hangja szólal meg. Minden írásában hangsúlyozza, hogy a történelem soha nem az egyszerű fekete és fehér, egyértelműen megítélhető jó és rossz tartománya, a legfontosabb pedig, hogy a történelem eseményeit mindig a maguk komplexitásában próbáljuk meg látni és láttatni. A kötet tanulmányainak egytől egyig vitathatatlan erénye, hogy megkérdőjelezhetetlenül magas szakmai színvonalon íródtak – még az egyes történelmi személyek eredetileg részben tudományos ismeretterjesztő céllal íródott, lábjegyzetes tanulmányá később kiegészített portréi is –, nyelvezetük és okfejtésük szinte mindig könnyedén érthető a laikus, nem történész olvasóközönség számára is. Tematikájukat tekintve közös pont, hogy a nagy történelmi kataklizmák, politikai és katonai konfliktusok, háborúk, népiirtások, kemény és puha diktatúrák regnálása esetében a tettesek és áldozatok kiléte és egymáshoz való viszonya szinte soha nem egyértelmű, a sokszor katonai parancsra cselekvő tettes olykor egyúttal maga is áldozat. Hiába vannak tehát olyanok, akik feketére és fehérre szeretnék felosztani, jó és rossz örök harcaként láttatva az emberi történelmet, a helyzet ennél szinte mindig sokkal komplexebb, a történész dolga pedig, hogy olyanként rekonstruálja a történelmi eseményeket és szereplőket, amilyenek azok a maguk legtöbbször igen ellentmondásos valójában voltak, és próbálja meg inkább a tényeket objektív módon feltárni, mintsem ítélni felettük. A *Tettesek vagy áldozatok?* kétségtelenül a kortárs magyar történettudomány egyik igen fontos, jelentős aktualitásokkal bíró szakmunkája, mely a XX. századi magyar és európai történelem egyes visszas fejezeteinek és a kortárs magyar történelemértelmezés csapdáinak feltárásán túl általánosságban is igen sokat elmond olvasójának arról az emberi társadalom azon igen komplex, térben is időben szinte beláthatatlan kiterjedtséggel rendelkező jelenségegyütteséről, melyet köznapi szóval *történelem*ként szokás emlegetni.

(Budapest, Jaffa Kiadó, 2014, 336 oldal, 3490 Ft)